

Ghetto Terezín

Když nacisté přikázali židovské náboženské obci v Praze vybrat vhodná místa pro „ghettoizaci“ českých Židů, hledali židovští odborníci zejména místa poblíž větších měst, s průmyslem či možností dílenské výroby, a proto i s možností zaměstnání uvězněných Židů. Místo toho vybrala Ústředna pro židovské vystěhovalce Terezín (německy Theresienstadt) u Litoměřic, který se pro internaci velkého množství vězňů hodil zejména kvůli velkým kasárnám a možnosti snadné ostrahy. Na pravidelném půdorysu této vojenské pevnosti obklopené valy, zdmi a baštami bylo snadné vězně izolovat. Pro pražskou židovskou náboženskou obec však Terezín představoval noční můru: jeho pevnostní charakter až příliš připomínal vězení, město nenabízelo dostatečný prostor pro ubytování, nebyl v něm, ani v okolí, žádný průmysl, kde by vězňové mohli najít uplatnění.

První transport mladých mužů (tzv. komando výstavby), kteří měli ghetto připravit pro příjem velkého množství vězňů, přijel do Terezína 24. listopadu 1941. V následujících měsících byli postupně systematicky deportováni Židé z různých míst protektorátu. Do Terezína bylo v letech 1941–1945 celkem deportováno přibližně 74 tisíc Židů z českých zemí (včetně zhruba 600 z pohraničí), 42 tisíc z území nacistického Německa, 15 tisíc z Rakouska a několik tisíc z Nizozemska, Slovenska a Dánska. V posledních dnech války a ještě po osvobození bylo do Terezína zavlčeno na 15 tisíc vězňů evakuovaných z dalších koncentračních táborů.

Terezín tak v nacistické protizidovské politice postupně plnil několik rolí. Předně sloužil jako místo koncentrace a jako průchozí ghetto pro Židy z protektorátu. Většina z nich byla dále deportována do vyhlazovacích středisek a zavražděna. Od léta 1942 nacisté do ghetta deportovali desetitisíce starých lidí z Německa a z Rakouska – Terezín jim měl před veřejností v „Říši“ sloužit jako alibi pro deportace ostatních dále na Východ. Později hrálo terezínské ghetto významnou roli v nacistické propagandě, která se snažila před světem zakrývat skutečnou podstatu fyzického vyhlazování evropských Židů.

Život v ghettu

Terezín na první pohled nevypadal jako místo utrpení a smrti. Nebyl organizován jako koncentrační tábor, neprobíhaly v něm apely (povinné nástupy spojené s počítáním a ponižováním vězňů), vězňové si mohli ponechat svůj civilní oděv, pochopitelně opatřený povinnou židovskou hvězdou. V Terezíně nebyly zřízeny plynové komory ani tam – kromě ojedinělých poprav vězňů v počátcích existence ghetta – neprobíhalo systematické vraždění vězňů. Terezín je také někdy znám zejména jako místo, kde vězňové přes všechny obtíže kulturně žili a vzdělávali děti.

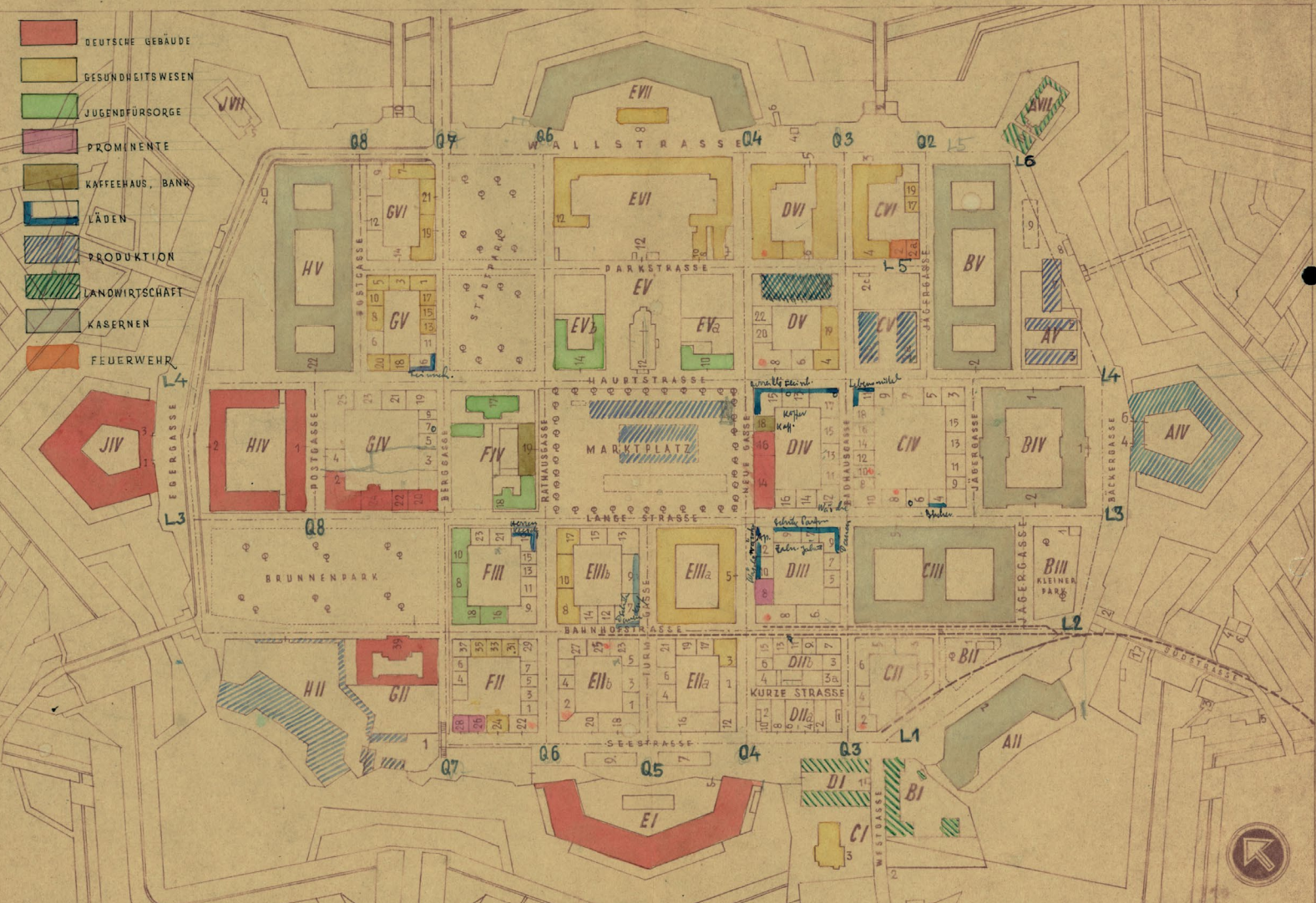
Přesto k životu v Terezíně patřil zejména hlad, špína, nemoci a smrt. Většina vězňů bydlela v hromadných ubikacích zřízených v kasárenských budovách i v soukromých domech. Zpočátku ve městě ještě zůstávalo též

350 – Malá pevnost Terezín

Židovské muzeum v Praze

V tzv. Malé pevnosti v Terezíně v červnu 1940 nacisté zřídili pobočku pražské vazební věznice na Pankráci, která svou podobou velmi připomínala koncentrační tábory. V Malé pevnosti bylo vězněno celkem 32 tisíc vězňů: příslušníků odboje, členů Sokola, komunistů či duchovních. Zahynulo jich tam zhruba 2600 a mnoho dalších bylo deportováno do jiných koncentračních táborů. Židovští vězni byli ubytováni v samostatných, mnohem více přeplněných celách, dostávali nižší příděly jídla a byli ponižováni více než ostatní vězňové.

351 – Plánek terezínskeho ghetta

Židovské muzeum v Praze

Terezín byl postaven na konci 18. století jako moderní vojenská pevnost, jež měla bránit habsburskou monarchii proti pruským útokům. Později ztratil svou obranou funkci a změnil se v posádkové město. V roce 1941 německá armáda Terezín vyklidila, aby zde mohlo být zřízeno ghetto pro Židy. Po druhé světové válce se do Terezína armáda vrátila a definitivně jej opustila až v roce 1996.

civilní obyvatelstvo a vězňové nesměli bez povolení opouštět kasárna. Teprve v květnu 1942 byli původní obyvatelé vystěhováni a celé město bylo přetvořeno v uzavřené ghetto. Na rozdíl od ghatt zřízených v okupovaném Polsku, která byla většinou umístěna v chudých částech měst a kde rodiny zpravidla bydlely dohromady, v Terezíně kvůli velkým ubikacím zřízeným v kasárnách byli zpravidla ubytováni odděleně podle pohlaví. Pokoje byly zcela přeplněné, vězňové trpěli zimou či horkem stejně jako blechami a jinými škůdci. Pouze vězňové s lepším postavením si mohli zařídit ubytování v malých pokojích spolu s rodinou.

V ghettu platila pracovní povinnost pro všechny vězně kromě dětí a starých lidí. Při příjezdu byli nasazováni do tzv. „Hundertschaften“ (setnin), v nichž museli konat různou – většinou těžkou fyzickou – práci, později byli dlouhodobě zařazeni na jiné pracoviště. V Terezíně existovaly dílny, bylo třeba zajistit elektřinu a fungování vodovodu, kuchyně, nemocnice a zaopatření starých lidí.

Soudržnost společenství vězňů byla nedostatkem jídla a místa podrobená značné zkoušce. Vězňové byli rozděleni podle zemí, z nichž pocházeli, jazykem, kulturou a věkem. Česky hovořící vězni se někdy stranili německy mluvících a dávali najevo, že němčina je jazyk nacistů. V Terezíně byli vězňové křesťané považováni podle nacistických zákonů za Židy, stejně jako pobožní Židé. Soužití bylo ztíženo i rozhodnutím vedení ghetta o nerovnoměrných přidělech jídla: větší dávky dostávali pracující lidé (zvláště ti fyzicky pracující) a děti, zatímco staří lidé měli nárok na menší a ještě hladovější přiděly. Tím byli postiženi zejména staří lidé z Německa a z Rakouska.

Mezi vězni proto existovaly výrazné sociální rozdíly, i když byly méně znatelné než v jiných ghettech. Navíc nacistický velitel ghetta rozhodl o vytvoření skupiny „prominentů“, kteří dostávali – na úkor ostatních vězňů – lepší přiděly potravin a mohli bydlet ve vlastních bytech. Kvůli nedostatku a hrozbě zařazení do transportu panovala v ghettu značná korupce a vězňové

se snažili přilepšit si hladové příděly krádežemi. V morálním kodexu ghetta se rozlišovalo mezi okradením spoluvězně (které mělo být nepřipustné) a přivlastněním si ze společného. Již v době věznění mnozí vyjadřovali obavy, zda situace, v níž na přežití měli větší šanci ti, kteří si dovedli něco „zorganizovat“ (jak se nazývalo získávání či krádež věci) nebo se „vyreklamovat“ z transportu na východ, nebude mít dlouhodobé následky na morální hodnoty těch, kteří přežijí. Budou z nich po válce zase slušní a poctiví lidé?

352 – Bedřich Fritta: Staří lidé v Terezíně

David Haas

353 – Eva Roubíčková: Zápis v deníku, 1943

„10. 1. NEDĚLE

Dalších deset tisíc lidí má jít do Polska, polovina z toho protektorátních příslušníků. Budu mít weisung¹? Nikdo neví o mých obavách. Hanka a Lotta byly propuštěny z vězení. Lotta je v polském transportu. Mám zase jednu hroznou náladu. Vše vypadá tak beznadějně. Celý svět je špatný, já jsem špatná, Terezín mě udělal špatnou. Dovedu se ještě jednou zařadit do normálních poměrů? Zde se člověk prostě nemůže jinak prosadit. Mnozí to mají snazší než já. Já si vždy musím vše těžce vybojovat.“

Eva ROUBÍČKOVÁ: *Terezínský deník 1941–45. Svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu*, Praha 2009, s. 71–72

¹ Z němčiny, doslova nařízení, zde povolání do transportu.

354 – Franz Hahn, terezínský vězeň z Rakouska, o životních podmínkách v ghettu

„Vařilo se ve velkých společných kuchyních, jídlo se vydávalo na hlavu. V poledne vařené, někdy i večer, ráno káva, kus chleba na celý den, margarín a tak dál. Člověk se tím zasytil hodně těžko, ale rozhodně neumřel hladu. Jak říkají Vídeňáci, nebylo to ani k životu, ani k smrti. Ale člověk mohl žít a přiměřeně ztrácet na váze, pokud neonemocněl. A to byl ten problém: Právě staří lidé, jak to bývá v každém lágru a při každém soužití na těsném prostoru s hromadným stravováním a třeba ne zrovna úplně čistou kuchyní, často dostávali průjmová onemocnění. Čili, starý člověk, pár dní průjmu, bez možnosti držet dietu, zbytek si lze velmi snadno domyslet. Tedy, tehdejší úmrtnost byla enormně vysoká a postihovala převážně staré nebo starší lidi.“

Franz Hahn se narodil v roce 1913. Do Terezína byl deportován z Vídně v říjnu 1942. O dva roky později byl jedním z posledních transportů odjíždějících z Terezína deportován do Osvětimi-Birkenau. Osvobozen byl v koncentračním táboře Dachau. Zemřel 6. listopadu 2000 ve Vídni.

Martin NIKLAS: „Unterkunft und Ernährung“, *Theresienstädter Gedenkbuch. Österreichische Jüdinnen und Juden in Theresienstadt 1942–1945*, Praha 2005, s. 91

Starobní ghetto

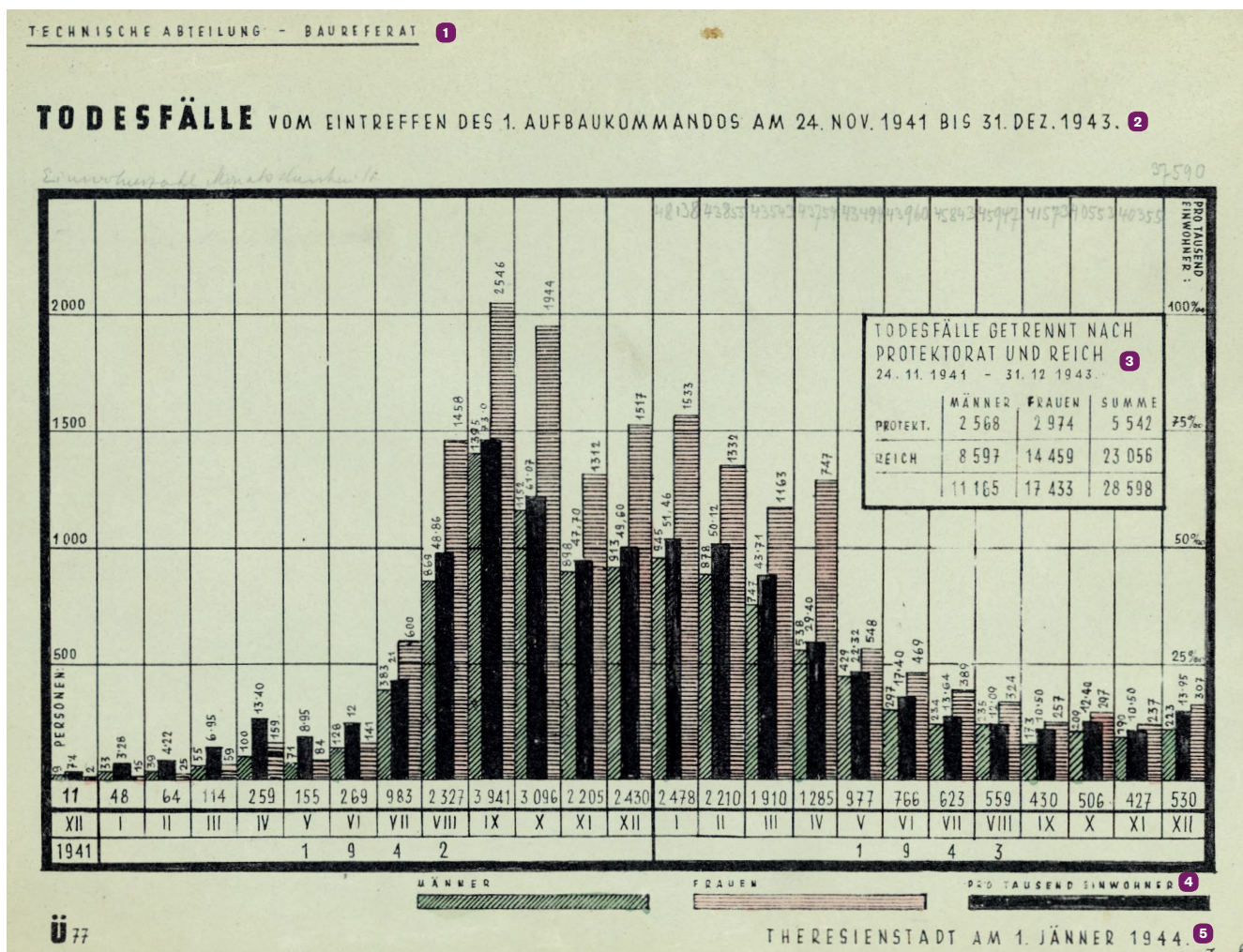
355 – Graf úmrtnosti v Terezíně, leden 1944

Židovské muzeum v Praze

Vězňové v ghettu umírali od prvních dnů jeho existence. Úmrtnost však ostře stoupla v létě a na podzim 1942, v době masových deportací starých lidí z Německa a z Rakouska do Terezína. V září 1942, na vrcholu úmrtnosti, celkem zemřelo 3942 vězňů, přičemž průměrný věk zemřelých byl zhruba 76 let.

Zemřelí byli původně pohřbíváni v hromadných hrobech, kvůli velkému množství úmrtí však museli vězňové postavit krematorium, v němž byla těla mrtvých spalována. Popel se ukládal v tzv. kolumbáriu, ale na konci války, když se nacisté snažili zakrýt stopy vyhlazování, byl zničen – část ho vysypali do řeky Ohře a další zakopali.

Na konci května 1942 do Terezína přijel první transport z Berlína – po něm následovaly desítky z dalších míst v Německu a v Rakousku. Většinou deportovaných těmito transporty bylo v době nuceného příjezdu do Terezína více než 60 let. Nacisté klamně představovali ghetto jako město, v němž staří lidé budou zaopatřeni a mohou v klidu prožít poslední léta svého života. Pro staré muže a ženy byl příjezd do Terezína zvláště šokující: byli ubytováni na přeplněných půdách, v nehygienických podmínkách a dostávali zcela nedostatečné přídělky jídla. Zatímco mladší lidé byli většinou v Terezíně schopni přežít, byly tyto podmínky pro staré lidi smrtelné – tvořili naprostou většinu z přibližně 35 tisíc vězňů, kteří v terezínském ghettu zemřeli. Například z druhého transportu tisíce starých lidí z Vídně, který do Terezína přijel 29. června 1942, již do konce září 1942 celkem zemřelo 298 vězňů. Většina ostatních byla na podzim 1942 deportována „starobními transporty“ do vyhlazovacího tábora Treblinka, kde byli zavražděni. Celkem se konce války dožilo pouze 27 z nich.

1 Technické oddělení – stavební referát.

2 Počet úmrtí od příchodu prvního komanda výstavby 24. listopadu 1941 do 31. prosince 1943.

3 Počet úmrtí na území protektorátu a „Říše“. Männer = muži, Frauen = ženy, Summe = celkem.

4 Na tisíc obyvatel.

5 V Terezíně 1. listopadu 1944.

Záchrana prací?

V čele židovské „samosprávy“ v Terezíně stála tzv. „Židovská rada starších“, jejíž členy jmenoval SS velitel ghetta. Jemu za pořádek v ghettu a plnění rozkazů odpovídal „židovský starší“, kterému podléhala rozsáhlá samospráva ghetta. Prvním „starším“ se stal představitel pražské židovské obce a přesvědčený levicový sionista Jacob Edelstein. Spolu s ním se na „budování“ ghetta podílela i řada jeho sionistických kolegů a přátel: spojovala je víra, že jejich posláním je pomáhat ohroženému židovskému společenství. A pokud by přežili, mělo být ghetto předstupněm pro budování nového domova v Palestině.

Ghetto bylo koncipováno jako město se vším všudy: „židovskému staršímu“ podléhala rozvětvená samospráva starající se (pod dohledem a na základě rozkazů nacistů) o organizaci pracovního nasazení, zásobování a rozdělování potravin, dílny, zásobování elektřinou, kanalizaci, stejně jako o evidenci obyvatel, zdravotnictví, kulturu či dětské domovy. Mnoho vězňů považovalo „samosprávu“ za menší zlo (proti přímému velení nacistů) a zejména ti mladší a dříve deportovaní se podíleli na její výstavbě a udržování. Naopak kritici odsuzovali korupci, spolupráci s nacisty a obtížně a morálně problematická rozhodnutí židovského vedení. Jednoznačně od sebe oddělit kritiky (nebo dokonce odbojáře) a „kolaboranty“ ovšem v Terezíně nešlo: vždyť často to byli titíž lidé.

Terezínská „samospráva“ zpočátku usilovala o vytvoření produktivního ghetta, které svou výrobou mělo podporovat nejen vězně samotné, ale též prokazovat jejich užitečnost pro nacistické válečné hospodářství. Pracovní hodnota vězňů měla zpomalovat jejich vyhlazování. Ale terezínské ghetto vzniklo v jiné době než ghetto v Polsku, jež byla vytvářena v letech 1939–1940. Po útoku na Sovětský svaz „konečné řešení“ přešlo do fáze fyzického vyhlazování – užitečnost Židů pro nacisty byla vyhlazování spíše na překážku. V Terezíně až na výjimky nebyl žádný průmysl či produkce, která by měla větší význam. Štěpírna slidy či například stan postavený dočasně na náměstí, v němž vězňové museli skládat vybavení pro nastartování motorů v mrazu, které německá armáda potřebovala na východní frontě, nemohly osudy ghetta výrazněji ovlivnit. Navíc nejpozději od příjezdu německých a rakouských vězňů pracovala většina vězňů v produktivním věku na udržování ghetta a v péči o staré, často velmi nemocné lidi. O zachování ghetta mnohem více rozhodoval jiný druh užitečnosti: jeho propagandistická funkce.

Transporty do neznáma

Vedení pražské židovské obce, stejně jako první vedení ghetta, si od zřízení ghetta uvnitř protektorátu slibovalo, že již nebudou pokračovat transporty na východ, do okupovaného Polska nebo na území Sovětského svazu. Ovšem již několik týdnů po příjezdu prvních vězňů nařídilo SS velení ghetta vypravení dvou transportů, které směřovaly do Rigy. Po nich následovalo

➔ [Zcela běžné příběhy? >](#)
Jacob Edelstein, s. 17

356 – Předvolání do transportu z Terezína na východ s pokyny k nástupu do „šlojsky“, říjen 1944

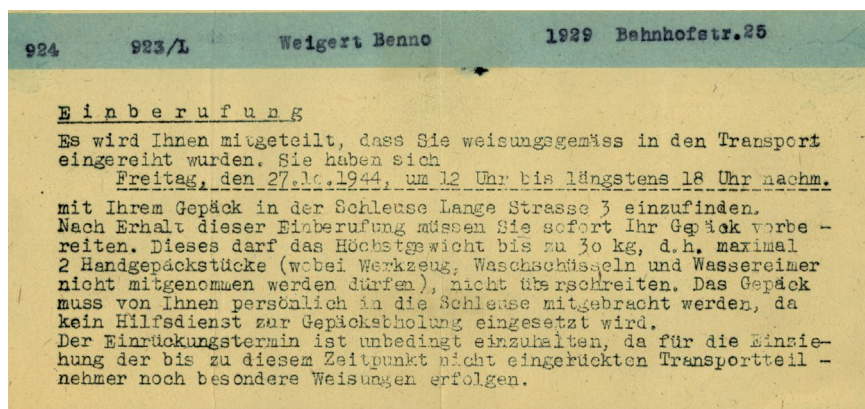
„924 923/L
Weigert Benno
1929 Bahnhofstr. 25

Předvolání
Sděluje se Vám, že jste byl podle příkazu zařazen do transportu.

Dostavte se v pátek, 27. 10. 1944, od 12 do nejpozději 18 hodin odp. se zavazadly do šlojsky Dlouhá ulice 3. Po obdržení tohoto povolání si ihned připravte zavazadla. Zavazadla smí vážit nejvýš 30kg, tj. nesmí obnášet více než dvě příruční zavazadla (přičemž se nesmí brát náradí, umyvadla a džberky). Zavazadla musíte do šlojsky přinést osobně, protože k odnosu zavazadel nebude nasazena žádná pomocná služba. Termín nástupu je nutno bezpodmínečně dodržet, protože odvod účastníků transportu, kteří se nedostaví v určenou dobu, podléhá dále zvláštním rozkazům.“

Židovské muzeum v Praze

„Šlojska“ se říkalo terezínskému shromaždišti pro přicházející nebo odcházející transporty. Vězni zde několik hodin až dní čekali na přidělení místa v táboře, případně na deportační vlak. Povolání do transportu se vězňům, často v noci, roznášela na úzkých prouzcích papíru. Vězni se transportů obávali a usilovali, někdy i za pomoci známých a korupce, o vyjmutí z transportních listin, tzv. „vyreklamování“. Benno Weigert byl povolán do transportu Ev, posledního transportu, který byl vypraven z Terezína do Osvětimi. Zřejmě se mu však povedlo dosáhnout vyrazení z transportu a v Terezíně se dočkal osvobození. Z 2036 deportovaných se konce války dožilo jen 173.

59 transportů do Pobaltí, na Lublinsko, do Běloruska a do vyhlazovacích táborů v Treblince, Osvětimi a na další místa. Kvůli snazšímu odbavení transportů museli vězňové postavit železniční vlečku z nádraží v Bohušovicích do Terezína. Z téměř 90 tisíc deportovaných z Terezína na východ se osvobození dožily pouze zhruba 4 tisíce lidí.

Pamětníci i historici intenzivně diskutují o tom, nakolik se v Terezíně vědělo o systematickém vyhlazování na východě a zda vězňové měli informace o vyhlazovacích táborech vybavených plynovými komorami. Odpověď na tuto otázku není snadná. Nejde totiž pouze o to, zda se do ghetta takové informace dostaly a zda jim byli vězni ochotni věřit. Vždyť v době války kolovalo tolik pověstí a zpráv – jak pak odlišit ty pravdivé od fám a lží? Lze však vycházet z toho, že vězňové většinou neměli informace o systematickém vyhlazování a o vraždění plynem, ale tušili, že východ je velmi nebezpečným cílem, odkud se mnozí kvůli krutým podmínkám nevrátí. Po transportech starých lidí na podzim 1942, které – jak dnes víme – směřovaly do Treblinky a Malého Trostince a od nichž nikdy nepřišla žádná zpráva, se málokdo v Terezíně mohl domnívat, že jsou ještě naživu. Někteří vězňové, například rabín a duchovní autorita ghetta Leo Baeck, později měli bližší informace o vyhlazovacím procesu, ale rozhodli se je v zájmu přežití ghetta nešířit dále. Obávali se, že by taková zpráva vyvolala mezi vězni paniku, což by mohlo nacisty přimět k likvidaci ghetta.

Většinu seznamů deportovaných podle instrukcí velitele Terezína sestavovala židovská „samospráva“. SS dávala zpravidla jen obecné příkazy ohledně věku a země původu vězňů, kteří měli být do transportu zařazeni. Pro transportní oddělení v ghettu byl výběr lidí, kteří měli být posláni dále na východ hrůznou zkušeností: různé „národní“ a jiné skupiny v Terezíně přitom vytvářely „ochranné seznamy“ těch, kteří neměli být posláni dále a členové transportní komise často o jednotlivých jménech diskutovali dlouho do noci.

V některých případech však výběr vězňů, kteří měli být posláni na smrt, provádělo SS velitelství: na podzim 1942 takto příslušníci SS provedli osobní selekci starých lidí a do seznamů označovali, kdo má zůstat v Terezíně a kdo má být poslán na východ. Také v poslední sérii transportů do Osvětimi v září a říjnu 1944 provádělo výběr vězňů nacistické velení ghetta. Těmito transporty totiž odjížděli většinou mladí lidé, kteří často měli – do té doby – pevnou pozici v židovské „samosprávě“ ghetta. Zároveň tak nacisté deportovali většinu těch, kteří by se případně mohli postavit na odpor se zbraní v ruce.

357 – Deník Egona Redlicha

„7. března 1942 – sobota

Jaký námět pro drama:

Pokoj 34 v Drážď[anských] kasárnách je zařazen do transportu. E[delstein] dostal právo dvě rodiny vytáhnout. Odmítl. Prý se mají ženy dohodnout samy. Nakonec nedošlo ani k tomuto řešení. Rozhodne Ältestenrat¹.

Transporty do Polska a reklamace, hrozná, zodpovědná práce. Kdo má právo být vyreklamován? Mladí? Staří? Nelze povědět. A člověku stále připadá, že něco opomenul udělat.“

„10. března 1942 – úterý

Večer. Volali mě k Jakobovi². Byl tam Seidl³. Polekal jsem se, protože není dobrým znamením, když německý velitel navštíví Židy. Žádal, aby vyňali z transportu 250 žen a zařadili místo nich muže. Celá tato operace měla být dokončena během dnešní noci, za tmy. Oznámit lidem, kteří bezpečně spali, že za několik hodin odjíždějí s transportem.“

¹ „Rada starších“.

² Jacob Edelstein, „židovský starší“.

³ Siegfried Seidl, SS velitel ghetta.

„11. března 1942 - středa

Jedna matka se přihlásila dobrovolně do transportu, protože myslela, že byl do transportu zařazen její syn. Ráno na nádraží poznali, že v transportu není.“

„14. března 1942 - sobota

Protekce, protekce... V závažných věcech, jako je reklamace z transportu, by neměla být. Jsou věci, které nás značně zatěžují, a nevím, jak se budeme jednou zodpovídat. Posílají se staří a děti - protekčních případů je tolik, že každá listina se musí několikrát sestavovat. Reklamace chaverim⁴ je také těžká a zodpovědná. Máme k tomu právo, či ne? Rozdíl je jen ten, že zde nejde o osobní známost. Ale přece, máme právo reklamovat?

Mladí lidé...

Rozřešení dramatu: nikdo z pokoje 34 nešel.“

Egon REDLICH: *Zítřejeme synu, pojedeme transportem. Deník Egona Redlicha z Terezína 1. 1. 1942-22. 10. 1944*, Brno 1995, s. 101-103

358 - Deník Philipa Manese, zápis o selekci starých lidí

„Do Terezína jsme přijeli jako prominenti. Tuhle výhodu nám vynesly určité činy - byli jsme frontoví vojáci, nositelé železného kříže první třídy¹, měli jsme mimořádné zásluhy. Když jsme si přivykli a smířili se s nezvyklými poměry, cítili jsme se v bezpečí a zajištění, sžili jsme se s myšlenkou, že jsme tu našli přechodný domov.

O tuto příjemnou jistotu nás připravili na podzim 1943, kdy k našim uším poprvé, jako když pronikavě zatroubí trumpeta, kvílivě dolehlo slovo ‚transport‘. Necháпали jsme - nevěřili jsme. [...]

Správa má za úkol regulovat stav ghetta, udržovat ho v práceschopnosti, zajišťovat, aby byl poměr přestárlých k pracujícím na správné úrovni. [...]

Německá správa uložila Radě starších, aby připravila tisíc lidí na přesídlení do Polska. Toto grémium se okamžitě sešlo, probralo a stanovilo, jaké pokyny je třeba vydat. Oddělení vedení transportů a evidence připraví seznamy, které se sestaví na základě osobních složek. Touto ‚registrací‘ se na základě úmorné mravenčí práce podchytili veškerí obyvatelé ghetta. Než se dospělo k potřebné praxi, předvolávali se staří lidé do 2. patra Magdeburských kasáren², kde museli v zimě čekat několik hodin, než se dostali na řadu. Později se seznamy zhotovovaly v samotných domech v kanceláři hausältestera³ - šlo to rychleji a pro všechny zúčastněné pohodlněji. Tak vznikl základ pro výběr transportovaných. Podle jakého klíče to probíhalo, nevím. [...]

V kancelářích se horečně pracuje dnem i nocí. Stráž ghetta pak musí ještě v noci doručit povolání hausältesterovi. Samotné povolání je úzký, dvoucentimetrový proužek barevného papíru a vydává se společně s listem papíru, kde jsou uvedeny předpisy pro transport, které je třeba splnit. Co si člověk smí s sebou vzít - kufr, batoh, něco zavazadel, rozumí se podložky na spaní, příruční zavazadla, zásoby jídla atd.

Hausältesterovi připadá bolestný úkol, aby povolané ještě v noci vzbudil a sdělil jim jejich osud. Když se v naší místnosti otevřely dveře a rozsvítilo se, věděli jsme, oč jde, a všech čtyřiaadvacet kamarádů ještě v polospánku rozechvěle naslouchalo vyvolávaným jménům.“

Philipp MANES: *Als ob's ein Leben wär. Tatsachenbericht Theresienstadt 1942-1944*, Berlin 2005, s. 226-227

⁴ Z hebrejštiny, kamarádi, soudruzi, zde příslušníci sionistického mládežnického hnutí.

Philipp Manes (1875-1944) byl do Terezína deportován z Německa. Před válkou pracoval jako obchodník a novinář. Během první světové války bojoval v německé armádě a získal vojenské vyznamenání Železný kříž. Vedle deníkových záznamů napsal řadu úvah a esejů. Jeho válečné deníky zachycují období před deportací do Terezína a jeho zápisky z ghetta. Z Terezína byl 28. října 1944 deportován posledním transportem do Osvětimi-Birkenau, kde byl zavražděn.

¹ Text odkazuje na účast židovských vojáků v německé armádě v době první světové války.

² Sídlo židovské „samosprávy“ v Terezíně.

³ Domovní starší.

359 – Transport z Terezína na východ procházející Bohušovicemi nad Ohří, zima 1942/1943

Židovské muzeum v Praze

Pavel Kusý byl do Terezína deportován v prosinci 1941. V říjnu 1944 byl zařazen do transportu do Osvětimi. Po necelém měsíci byl spolu s dalšími vězni poslán na práci do Německa. Dostal se do koncentračního tábora Meuselwitz, jeho vězni byli před koncem války zařazeni do „evakuačního“ transportu. Na českém území se mu po spojeneckém bombardování podařilo spolu s několika dalšími vězni utéct. Do osvobození se skrývali u německé sociálnědemokratické rodiny.

360 – Úryvek ze vzpomínky Pavla Kusého, kterou v roce 1946 napsal pro příbuzné, jimž se podařilo emigrovat do Bolívie

„V říjnu 42 přišla na nás ale velká starost. Němci dali tehdy rozkaz, že odjede z Terezína 10 tisíc protektorátních židů přestárlých. Přestárlí byli ti, kterým bylo přes 65 let. Do těch patřila naše matka. Ti staří odjížděli tehdy v transportech po 2 tisících a nevěděli jsme tehdy ještě o těch hrůzách, které se odehrávaly v Polsku, ale nějak jsme to vycítili v podvědomí, že je to cesta na smrt a konec konců jsme také věděli, že ty štrapáce v dobytčích vagoncích do Polska starý člověk nemůže vydržet a tak jsme byli všichni úplně zdrceni a nevěděli jsme si rady. Ale štěstí nám tehdy přálo. Ten poslední transport, ve kterém měla odejet naše matka, byl tehdy odřeknut. [...] To vlastně zachránilo naší matce život. Z lidí ve věku naší matky se nevrátil z tehdejších transportů ani člověk. [...]

Co takový odjezd transportu znamenal[,] si nedovedete představit. [...] Každý se samozřejmě snažil dokázat, že v té či oné dílně je důležitým, každý se chytal každého stébla, jen aby se z toho dostal. Nemoc chránila jen tehdy, když byla horečka 40 stupňů. Lidi si vstříkovali různá léčiva a polykali různé věci, aby dostali horečku. Nemocní, kteří měli nižší horečku, byli prohlášeni za ‚transportfähig‘ a museli odejet[,] i když třeba nemohli chodit. Býval hrozný chaos s balením těch posledních věcí[,] co každý ještě zachránil při příjezdu do Terezína. A pak to loučení. Ty nepopsatelné scény. Na nosítkách dopravovali na smrt nemocné lidi na nádraží do Bohušovic. Někdy umřeli po cestě. Při vagonování ‚asistovali‘ SSmani, že se to neobešlo bez křiku a bití, není třeba podotknout. Býval to obraz bídy a utrpení.“

Židovské muzeum v Praze

Péče o děti

V Terezíně bylo vězněno zhruba 8500 dětí, kterým bylo v době příjezdu do ghetta méně než 15 let. Aby jim alespoň trochu ulehčila život v ghettu, umístila je židovská „samospráva“ nikoli do přeplněných ubikací, ale do zvláštních domovů. V nich měly nejen o trochu lepší ubytování, ale vychovatelé se jim snažili alespoň částečně zajistit vzdělání a usnadnit jim vypořádání se s terezínskou realitou. Domovy, „heimy“, byly rozděleny podle pohlaví a dále na jednotlivé pokoje podle jazyka. Pokoje také měly – podle svých vychovatelů – různé světonázorové zaměření. Některé byly sionisticky zaměřené, děti se učily hebrejsky, věnovaly se židovským dějinám a geografii Palestiny. V jiných převládalo komunistické přesvědčení a děti byly vychovávány k víře ve spravedlivou společnost bez antisemitismu, kterou měl komunismus přinést. Snaha o světonázorové vychování a příprava na život po válce úzce souvisely s nadějí vkládanou do dětí: ty ztělesňovaly lepší budoucnost Židů jako celku.

Většina z dětí, více než 7820, byla však později deportována do vyhlazovacích táborů. Pouze přibližně 300 z nich se dožilo osvobození. Ty z nich, kterým se podařilo přežít, později vzpomínaly také na sílu kolektivu a na vliv, který na ně jejich vychovatelé měli.

361 – Ruth Weissová: Princezna a drak

Židovské muzeum v Praze

Ruth Weissová se narodila v roce 1931. Do Terezína byla deportována spolu se svou rodinou v listopadu 1942. V květnu 1944 byla odvezena do Osvětimi, kde byla zavražděna.

Dětské kresby v Terezíně vznikaly pod vedením malířky a pedagožky Friedl Dicker-Brandeisové. Ta prostřednictvím umění podporovala uvolnění fantazie a emocí dětí a pomáhala jim snášet skličující realitu života v ghettu. Děti se na obrázcích vracely do svých vzpomínek či vyjadřovaly svou naději na návrat domů.

Následující strany

362 – Ukázka z dětského časopisu Bonaco

Židovské muzeum v Praze

Časopis Bonaco vycházel v terezínském ghettu v dívčím domově jedenáct v L 414. Vycházel v letech 1943–1944 a zachovalo se jej pět čísel. Na stránkách časopisu dívky zachycovaly nejen každodennost života v ghettu, ale i vzpomínky na období před deportací, uveřejňovaly zde svou literární tvorbu a řadu dalších zábavných článků.

[Metodické materiály >](#)
[Pomáhat nejslabším](#)

OBSAH Č. 3.

ŽALO Z PĚV	MERCÍ	STR. 1
DÍVOKA' CÍMERKA NA XI.	MEĎA	" 2
VÍTE, ŽE.....	LÍNDÁ	" 3
DROBNOHLED	X.Y	" 4
ZÁZNAMY	J.L.	" 5
HLAD.	T.	" 6
NAŠE JÍLNA	ČÍZA	" 7
POSLECH PŘEDNÁŠEK	T.	" 8
NA AMBULANCI	J.L.	" 8
ZAKÁZANÉ OVOCE..	V.	" 9
POSLEDNÍ VEČER..		" 9
RODNÉ MĚSTEČKO	IRMA	" 11
NA POŠTĚ	RIKA	" 11
Z DENÍKV NEZNÁMÉ	RIKA	" 13
NOC	SOJKA	" 14
28. ÚNORA	PAVLA	" 16
ČEKÁNÍ	IRIS	" 16
HODINA KRESLENÍ	SOJKA	" 17
NO, ŘEKŇETE....	SOJKA	" 18
HISTORIE TEREZÍNA	MERCÍ	" 19
VERŠE	MAHULENA	" 20
LA'SKA	MAHULENA	" 20
ZAHÁJENÍ KNIHOVNY	DANA	" 21
ČÍM MA' BÝT NAŠ ČASOPIS?	T.	" 23
KE CVIČENÍ PAMĚTI	MÍLA	" 24
VESELÝ KOUTEK		" 25

Žalozpěv.

"Ten pokoj váš z tůně pekelné
 načerpal síru a smolu,
 na boty hrůza ta lepí se,
 kdykoliv přijdu k vám dolů.
 K nebesům stoupá až její pach,
 do každého koutěčka zalézá prach,
 kde seženu košťat a hadrů dost,
 bych zažehnal všechnu tu ošklivost?
 Já abych košťata sháněl sám,
 omotal hadry a donesl vám.
 Vy líná chážko tu čumíte,
 jen básnit a malovat umíte.
 Já abych z plic vydal poslední dech,
 já abych vyzkusil trampot všech,
 já abych oči měl na stopkách,
 ve skříních, v koutech, na palandách.
 Někdy bych chtěl takovou blechou být,
 štípnout vás a pohnit.
 Však co si mám počnout, ubohý tvor,
 když bonako vládne tu jako mor?
 I když ho zpod postelí vymetu,
 za čtrnáct dní bude zase tu.
 Kresbami, verši ho slavíte,
 na starý trůn ho posadíte.
 Mě zbývá jen křičet na poslední dech
 "ten pokoj číslo XI je nejhorší všech."

Merci.

Z deníku Neznámé.

Když jsem měla jednu cimerku, našla jsem mezi smetím několik zmačkaných popsaných listů. Jsem již od přírody člověk zvědavý a proto jsem začala listy číst čím dál s tím větším zájmem. Těch několik listů bylo opravdu velmi zajímavých. Odražel se v nich pochopit myšlenek děvčete z našeho pokoje. Snad někoho upoutají, snad někdo pocpí ono neznámé děvče. Opisují je celkem beze změny. Pisatelce deníku se předem omlouvám za svoji nediskretnost, doufám, že promine.

10. prosince, pátek.

Je půl deváté večer. U nás obvyklý křik. Duola křičí: "Jarino, monu se zde zolaznit!" Nechnapú děvčata. Dnes, když nad celým Terezínem visí mrak transportu a když nevíme, jsme-li, či nejsme-li chráněny a stejně. Ne-li my, tedy jiní jsou transportem ohroženi. Celý den vzrušení. Dnes, když jsem měla dobrou náladu. V devět hodin přišel Vika s krásnou zvěstí transportu. Zpráva stína zpravu, jedná sama za druhou a nikdo při tom stejně nic neví. Chvilili se říkalo, že je transport odložen. Ale zase "bonkes."

Ve středu jde první transport 2.500 lidí. Samozřejmě ze Čechů. Edelstein a Eisner zavřeni, kdo se má o Čechy brát? V osm hodin jsem přišla domů. Šly jsme se se dvěma děvčaty projít na dvůr. Nemonly jsme doma vydarzet. Když jsme přišly nanoru, samozřejmě u nás křik, ramus a zase křik. Nechnapú děvčata. Píší si deník. Někomu musím svěřit svoje starosti a svoje myšlenky. Papíru se monu svěřit, nevysměje se mi a nerěkne a vůbec. Vím, jsem divný patron, ale nemonu za to. Musím končit. Bude se zhasinat. Co nám přinese zítřek?

11. prosince, sobota.

Osm hodin pryč. U nás obvyklá nálada. Před chvílkou jsem přišla. Ve středu nastupuje první transport, v sobotu druhý. V poledne jsem potkala Honzino. Má maminku v transportu. Samozřejmě jede s ní. Naděje na reklamaci mala.

Celková situace. Lnůta prodloužena do 15. Kolují nejdivější zpravy. Právě přišla Daša. Mame to nloupe. Hou-pame se v tom asi take. Daša jde po deváté hodině pryč. O půl jedenacté se doví co a jak je. Budu na ni čekat. Bůn nam bud milostiv.... Co asi dělá mama? V1, v jakém nebezpečí jsme?

Připsano druhého dne ráno.

Noc byla hrozna. Mrak transportu u nás proasledoval celou noc. Každou chvíli jsem čla vln dnu. Čekala jsem na Dašu,

ale ta přišla až o půl šeste. Zaplať Pan Bůh vše v pořádku. Bůh vyslyšel mé prosby. Je to egoistické, ale nemohu si pomoci. Co bude dál? Co přinese dnešek? Nikdo neví.

13.12., pondělí.

Půl deváté večer. Dnes ráno roznášeli. U nás dostala transport Rutka Frischmannova. Ráno jsem se probudila o půl šeste. Proti včerejšku jsem měla noc lepší. Včera mi děvčata udělala nezkze jmeniny. Od každé jsem něco dostala, ale neměla jsem z toho stejně nic. Stále jsem myslela na to, co bude. Prý moc přemýšlím. Neumím myslet jen na přítomnost, myslím vzdy do budoucna. Včera jsem byla za Honzím. V sedm hodin k nám přišel. Maminku ma z transportu venku a my jsme na 99% chráněni. Dnes ráno pro mne přišla přítelkyně. Andula jede, resp. její rodiče a ona jede dobrovolně. Celý den jsem měla blazinec, nevěděla jsem, kde mi hlava stojí. Hezké jmeniny. Jsem hotova. Zítř ráno se nastupuje.

14.12., úterý.

Čtvrt na devět večer. Ležím již v posteli a svítíme si svíčkou. Můj Bože, jak je mi dnes, to si neumí nikdo představit. Ještě několik takových dnů a... . Dnes byl zase blazinec. V osm hodin ráno jsem již byla u Anduly. Pomohla jsem jí se zavazadly a nezkzy dlouho jsem mrzla před Hannoverem. Nechtěli nás tam pustit, protože Andula neměla číslo. Později jsme dostali zavazadla šmelinců Andulinim rodičům. Hrozna nervosita. Je pět hodin a Andula nema ještě číslo. Asi nebude moci jet. Nepovoluje se to. Andula blázní. Ráno jsem potkala Anku Kovanicovou; je z transportu venku. Jaky kontrast! Andula na jedné straně a Anka na druhé. Jedna šťastna, že je z transportu venku a druhá zoufala, že jí nechtějí vzít. Hasova v transportu. Děti v Terezíně počate, starší jednoho roku, trestně. Ženy v jiném stavu, trestně. Tuberkulosni trestně. Je to děsne. V Magdeburku blazinec. Lide z Arbeitscentrality v transportu. O půl osme přišla Andula z Magdeburku, cela šťastana - snad pojedee. Jarina Steinova v transportu úplně sama.

18. prosince, sobota

Zase po několika dnech piši. Dojmy posledních dnů na mne působily hrozně. Byl-li první transport hrozný, byl druhý o 100% horší. To, co se zde dělo, se nedá vyjádřit slovy. Ach, mamuško, kdybys zde byla, kdybys věděla, co tvůj budoulinek teď poslední tyden prožil, ale ty nevíš, zaplať Pan Bůh, mammo!.....

Rika.

14

Veselý koutek!

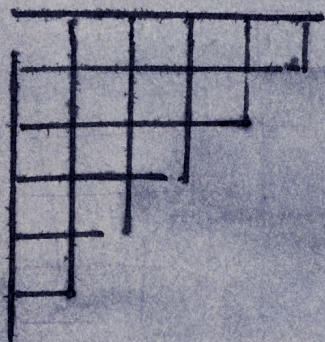
Čís. 38

Poslušně hlásím, že se nám, Jiřince K. a mně, Soňa W. scvrklo následovně:
1 modrý hrnek s bílým bříškem, 1 hliníkový stříbrný hrnek úžasně promáčkutý a 1 miska nesmírně velkolepého tvaru polokoule celá s bílou polevou.
Pod značkou „Kdo naše hrnky ukradne tomu necht' ruka upadne.“

Sogka.

(Tenhle už jsem našla.)

Domáci zvíře.
Kapky vody.
Obchodní dům.
Začátek písm. tereziánské her. Kř. Sm.
Samohláska.

Białystocké děti v Terezíně

Město Białystok se nachází v severovýchodním Polsku a před okupací tvořili Židé polovinu místního obyvatelstva. V srpnu 1941 nacisté sestěhovali všechny místní Židy do ghetta. V únoru 1943 byla v ghettu provedena „akce“, během níž bylo dva tisíce Židů na místě zastřeleno a přibližně deset tisíc Židů deportováno do Treblinky. Definitivně mělo být ghetto zlikvidováno v srpnu 1943. Vězni ghetta se vzburili, povstání se Němcům během několika dní podařilo potlačit.

V době likvidace ghetta nacisté vybrali 1200 dětí od šesti do dvanácti let. Část z nich pocházela z místních sirotčinců, část jich přivedli jejich vlastní rodiče, kteří věřili, že děti budou poslány do Palestiny. Těchto dvanáct set dětí přijelo 24. srpna 1943 do Terezína, kde byly ubytovány ve zvláštních barácích. Staralo se o ně 53 terezínských vězňů – lékařů, vychovatelů a dalších. Ti byli zavázáni mlčenlivostí a jakýkoliv další styk mezi dětmi a ostatními vězni ghetta byl přísně zakázán. Děti, které již slyšely o plynových komorách ve vyhlazovacích táborech, se prý bály vstoupit do sprch. Dne 5. října 1943, šest týdnů po jejich příchodu do ghetta, však děti a jejich opatrovníci byli odvezeni do Osvětimi, kde byli ihned po příjezdu zavražděni v plynových komorách.

Účel dočasného věznění dětí z białystockého ghetta v Terezíně se nepodařilo s jistotou objasnit dodnes. Pravděpodobně mělo být připraveno dostatek židovských dětí pro případ, že by dopadla kladně jednání Německa s Velkou Británií o jejich výměně. K tomu však nikdy nedošlo. Po ztroskotání jednání byly všechny spolu se svými opatrovníky poslány na smrt.

363 - Dopis Ottly Davidové dcerám krátce před deportací do Osvětimi-Birkenau, 4. října 1943

archiv Anny Třeštíkové

Ottla Davidová, sestra Franze Kafky, byla jedna z ošetřovatelek, která se starala o děti z białystockého ghetta. V ilegálním dopise, který poslala svým dcerám z ghetta do Prahy, vyjadřuje naději, že se spolu s dětmi zachrání a bude poslána do Švýcarska.

moje drahé holčičky, je 1 hodina v noci a toco vám povím bude vám připadat jako sen. Ale je to skutečnost a která se nám všem moc líbí a doufám že nebudete alespoň nad tím nedať. Zítřka ráno odjíždíme s dětmi ale ne do Polska, patrně do Švýcarska nebo do Švedska. Je zde velmi krásná krajina, nikdo nesl spát, bali me možná že projedeme Prahou. Mně ale smutno nebude, čekají nás hezké dny. Dostala jsem v zduchem vaše krásné píseky a doufám, že vám bude moct

napsat. S Bohem trošičkově moje vidíte jakou kariéru vaše máma udělá. Onka se na mne nesmí plou bit, mám jí moc ráda, ale víte, že bych nechtěla, aby ste se rozěšly s ua-ua. Jistotu však pově, holčičky, myslím, že se velmi brzy uvidíme, a že ten výlet nebude na dlouho. Ještě hodně pus. Vaše
Suzanne Kery

Do Terezína přicházelo mnoho transportů z bývalého protektorátu, Rakouska, Maďarska, Německa, Holandska a Dánska.

V podzim 1943 přijel však neobvyklý transport, z nádraží bylo přivlečeno SS many do desinfekční a odvěšivovací stanice 1260 dětí. Tyto přijely v hrozném stavu, vyhladovělé, v roztrhaných cárech a většinou bez bot. Nikdo k nim neměl přístup a nesměl s nimi mluvit. Když přišly k plynovým komorám v desinfekční stanici, kde se odvěšovaly svršky a zavazadla a viděly obvyklé výstražné tabulky u plynových komor, došlo k strašným scénám. Děti nechtěly ani na nátlak SSmanů pokračovat dále v cestě a vstoupiti do nedaleké odvěšivovací stanice. Konečně donuceny Náci, ~~po čem~~ násilím, byly přivlečeny dovnitř, kde se odehrávaly žalostné scény. Malé děti se zoufale objímaly, plakaly a křečovitě se držely jeden druhého. Nechápal jsem toto rozčilení, nerozuměli jsme jim a ptáti jsme se nesměli, poněvadž jsme byli neustále pod německým dozorem. Nám všem bylo totiž před příchodem tohoto transportu zakázáno mluvit s dětmi pod trestem smrti. Sam velitel tábora proslulý ^{komunist} SS Obersturmführer Burger řídil osobně tuto akci.

Chaos, který vznikl, využil jeden desinfektor, zatáhl jednoho staršího chlapce do kouta a podařilo se mu promluvit s ním několik slov. ^{chlapec} Ujistil ho, že všechny děti budou pouze odvěšeny, převlečeny ~~do~~ ^{po} ~~novu~~ ^{novu} nedůvěřoval a teprve, když mu byla celá desinfekční stanice ukázána, důkladně si tuto prohlédl a poznal, že se strany čisté možno taktéž odejít, uvěřil. Vyprávěl, že všechny děti jsou z Bialystoku, nejstarší z nich jsou 14 let, jak sami udaly Němcům. Ve skutečnosti jsou však mezi nimi děti i o několik let starší, tyto však umylně udaly věk nižší proto, aby se s mladšímu zachránily před smrtí. Před jejich odjezdem z Bialystoku byly s jejich rodiči na náměstí rozděleny na 3 skupiny: muže, ženy a děti do 14 let. Otcové a matky a malé mladší sourozenci byli před zraky dětí zastřeleni a zbytek odveden do vagonů, které přijely do Terezína.

Po provedeném odvěšení byly děti opět odvedeny SSmany do dřevěných baráků na okraj Terezína, kam nikdo neměl přístup. K obsluze dětí bylo vybráno několik dospělých osob, které se ihned musely stěhovat k dětem. Byly vybrány takové osoby, které neměly žádných příbuzných v Terezíně a nesměly přijít stejně jako děti s ostatními obyvateli Terezína do styku. Ačkoliv jsme bydleli několik set metrů vzdáleni, přece nebylo možno, abychom se s dětmi mohli dohovoreti, neb byly neustále hlídány. Bylo známo jen tolik, že děti dostávaly větší příděl jídla a za velmi krátký čas se poměrně zotavily. Těšili jsme se, neb se proslýchalo, že se jen čeká až děti budou dobře vypadati, že budou odeslány jako výměna prostřednictvím mezinárodního červeného kříže za německé vojáky do ciziny. Zaráželo však, že onemocnělé děti byly přísně izolovány v blízké sokolovně. ¹ To musela být pro tento účel úplně vyprázdněna/ tehdy tam byla nemocnice/ a v celé budově bylo toliko 12 nemocných dětí, 1 lékař a 2 ošetřovatelky. Po 6 nedělích odejel celý transport dětí s dospělými osobami, které je ošetřovaly, neznámo kam.

Sokolovna, ve které byly nemocné děti izolovány byla po transportu opět pro nemocniční účely uvolněna. Domnívali jsme se, že tam najdeme nemocné děti. Budova však byla úplně prázdná. Vysvětlení nám podali spoluprázní zaměstnání v krematoriu, kteří vypravovali, že v den odjezdu dětského transportu z Terezína bylo přivezeno (několik velkých beden) ² prosákavá krev, které byly uzavřeny (ke kramaci).

Tehdejší Lagerinspektor Bergel ¹ osobně dohlížel, aby bedny byly v pecích spáleny, nebyly otevírány a čekal, až zbývající popel byl v blízkosti krematoria vysypán. Onemocnělé děti byly totiž SSmany zavražděny na Malé pevnosti.

⁺ Po té vstoupil ^{jak} první do dalších místností odvěšivovací stanice a tím dodal odvahy ostatním dětem. Po odvěšení, převedený do čistých šatů se tento chlapec rozpovídal.

- 2 -

Po revoluci ² jsme marně pátrali po dětech které odejely a teprve od spolupráznů z Osvětimi jsme se dozvěděli, že všechny děti byly z Terezína odtransportovány do Osvětimi a tam ihned usmrceny v plynových komorách.

Tak skončila jedna z epizod nekalého obchodu s lidskými životy, ^{lety před} Himmlera, kterou ² podrobně popisuje švédský hrabě spisovatel Bernadotte, významný činovník švédského červeného kříže.

¹ SS táborový inspektor Karl Bergl.

² Osvobození.

Kultura: duchovní vzdor a propaganda

365 - Vstupenka vydaná kulturním oddělením na operní večer v Terezíně
Židovské muzeum v Praze

Terezínské ghetto je známé svým bohatým kulturním životem: v ghettu se pořádaly přednášky, vězni navštěvovali koncerty a divadelní představení. Pro mnoho z nich bylo – i přes fyzické a psychické vyčerpání – hraní, psaní literárních textů, skládání básní nebo malování formou, jak se vypořádávat s traumatem života v ghettu, bezprostřední zkušeností s umíráním a smrtí, s beznadějí a depresí. Vězni přinášeli do ghetta své kulturní zvyklosti z doby před deportací: například v Terezíně oživil typický vídeňský či pražský kabaret. Kultura tak byla symbolickým návratem do života před pronásledováním, do světa, v němž se Židé mohli jako rovnoprávní občané podílet na kulturním životě.

Kulturní život se v ghettu začal ilegálně rozvíjet již od prvních dnů jeho existence. Mladí muži, kteří byli po večerech uzavřeni v kasárnách, společně zpaměti recitovali a zpívali. Později povolilo SS velitelství ghetta zřídit Oddělení pro volný čas (Freizeitgestaltung), které pořádalo či povolovalo kulturní pořady, zaměstnávalo některé umělce a rozdělvalo vstupenky. Ve svém nejaktivnějším období mělo 40 pododdělení a zaměstnávalo 276 pracovníků. Ti kulturní život organizovali se vším všudy: vyvěšovali programy, vydávali vstupenky a psali recenze. Někteří umělci pracovali přímo pro Oddělení volného času, ale mnozí se věnovali umění jen po večerech, po namáhavé práci. Řada představení či koncertů měla velký úspěch a vysoký počet repríz (dětská opera *Brundibár* byla uvedena během jednoho roku 55krát, *Prodaná nevěsta* celkově 35krát). V Terezíně se směla hrát díla židovských autorů, která byla mimo ghetta zakázána.

Ale svoboda kulturního života v Terezíně nebyla úplná: německé velení ghetta povolilo kulturní činnost za podmínky, že Oddělení volného času bude informováno vždy předem o programu každého vystoupení. To pak nepovolovalo díla, jež byla příliš zjevně protinacisticky zaměřena, nebo nařizovalo jejich úpravy. Velký rozmach kultury v Terezíně souvisel jak se silnou a upřímnou potřebou kulturního vyjádření a zážitku ze strany vězňů, tak i z její užitečnosti pro nacistickou propagandu, která se snažila vykreslit Terezín jako město, v němž Židé v poklidu žijí uprostřed války. Proto největší rozmach kultury v Terezíně nastal v letech 1943 a 1944, v době zkrášlování a přípravy ghetta na návštěvu delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže.

Terezínská divadelní scéna byla velmi různorodá, od „kamarádských večerů“ (pásmo s poezií, písněmi a kabaretem) po velká díla světového dramatu, stejně jako původní hry napsané přímo v Terezíně. Hrál se v češtině, němčině i jidiš, s výpravou vytvořenou z toho mála, co se dalo použít (například prostěradla po zemřelých, prázdné konzervy apod.), nebo šlo pouze o čtená provedení. Některá představení měla velmi vysokou úroveň, například ta pod vedením slavných režisérů Gustava Schorsche nebo Kurta Gerrona či s invenční výpravou Františka Zelenky, působícího před válkou v Osvozeném divadle. V ghettu se sešla také řada kvalitních hudebníků – kladatelů, zpěváků a instrumentalistů. Nejprve sice v ghettu nebyly téměř žádné nástroje, noty ani notový papír, ale postupně byly nástroje (původně zabavené Židům) obstarány z Prahy.

366 - Program aktivit kulturního oddělení na březen 1945
Židovské muzeum v Praze

Darbietungen		
DER FREIZEITGESTALTUNG		
für die Zeit vom 10. bis 17. März 1945		
Samstag 10.3.1945 Hauptstr. 2/241	19,15 h	"Der Kammersänger" Groteske Tagikomödie ✓ von Frank Welekind.
Westg. 3/Terrassens.	19,15 h	K l a v i e r k o n z e r t Alice Sommer- Herz (Chopin) Wiederholung. ✓
Sonntag 11.3.1945 Hauptstr. 2/241	15,30 h	"Literarisches Studio": Mitw.: Margarete

Naši nebo jizp?
Židé v českém 20. století

„P. Weisskopf přinese tabulku:
Park, dvě židle, mezi ně tabulku: Lavička.
P. Horpatzky přijde, posadí se na židli,
za ním tabulka: Penzista.
F. Porges přijde, posadí se na druhou židli,
za ním tabulka: Pán.
Oba se pozdraví.
P. Horpatzky si začne hrát s hvězdou, vzdychá.

F. Porges: Promiňte, že vás tak oslovuji, ale skutečně by mě velmi zajímalo, co to račte mít za odznak nebo co to má být.

P. Horpatzky: To vy neznáte?

F. Porges: Opravdu si nemohu vzpomenout, že bych to byl někdy viděl.

P. Horpatzky: To jste ale šťastný člověk, to vám závidím. To bylo totiž jeden čas velká móda, to se moc nosilo, na kabátě, na svrchníku, na kalhotkách, na spodcích a já nevím, kde všude ještě.

F. Porges: A co když to někomu neslušelo, třeba ta ošklivá barva k pleti?

P. Horpatzky: To bylo jedno, to se prostě nařídilo tehdy, myslím podle nějakých babiček a muselo se to nosit.

A co nás bylo. To se vám sešel celý velký spolek.

My jsme s tím pak i odjeli.

F. Porges: Na turné?

P. Horpatzky: Ale kdepak.

F. Porges: Na zájezd?

P. Horpatzky: Ale ne. To bylo tehdy v dobách bytové a potravinové krize, jídla bylo málo a bylo drahé, tak jsme se prostě přihlásili a oni nás zadarmo odvezli.

F. Porges: Kampak?

P. Horpatzky: Jakkak se to město jenom jmenovalo, podle nějakého německého básníka, Schillero? Ne, jinak. Co bylo ještě za německé básníky? [...]

F. Porges: No, Goethe.

P. Horpatzky: Ano, správně, ghetto se to jmenovalo.

F. Porges: Ghetto, ghetto? Počkejte, o tom už jsem přece četl někde v čítance. Ale to přece bylo v středověku.

P. Horpatzky: Zajisté, a to já jsem také prožil.

F. Porges: Určitě, ještě mi budete povídat, že vám je takových 598 let.

P. Horpatzky: Ale ne, to byl moderní středověk s vlečkami, traktory, telefony.

[...]

F. Porges: O tom mi musíte něco povědět. Víte, já mám divné představy o tom. Já si tak představuji, že tam byly samé zákony, nařízení, předpisy, zákazy, rozkazy, příkazy, instrukce, reglementy atd.

P. Horpatzky: To tam všechno bylo. Dokonce i svou samosprávu jsme měli. Ale jinak to bylo přímo ideální město. Víte, tam nemusel nikdo myslet.

F. Porges: To by bylo něco pro mě.

P. Horpatzky: Jak se tak na vás dívám, tak určitě.

F. Porges: Tak nebudte hned osobní.

P. Horpatzky: Tam za vás mysleli páni. Vy jste se nemusel o nic starat, všechno bylo předepsáno: jídlo, bydlení. Jinak ale každý mohl být činný, jak chtěl. Tam vám rabín dělal dramaturga, jiný rabín zase ministra zdravotnictví, lékař dělal pekaře. [...]

Úryvky z *II. českého kabaretu*, který byl v Terezíně napsán a uváděn na scéně údajně v roce 1944. Text byl znovuobjeven až v roce 2005. Kabaret pracuje s posunem v čase: pánové Porges a Horpatzky se sejdou po válce v Praze a povídají si o tom, jaké to tenkrát bylo v Terezíně.

[Metodické materiály >](#)
[Zpěv na okraji propasti](#)

F. Porges: To muselo být opravdu krásné.

P. Horpatzky: Tak se nedivte, že když se to po světě rozneslo, jaký je tam krásný život, že se to najednou tam začalo sjíždět ze všech koutů Evropy jak na Všesokolský slet.

F. Porges: A jak se mohli lidé dorozumět potom?

P. Horpatzky: Jo, dorozumět se s někým, to tam bylo těžké. Cožpak Pražáci, ti to měli ještě dobré, ti se dorozuměli německy, ale jinak jsme si časem vypěstovali [...] svébytnou, samorostlou, originální, původní řeč.

F. Porges: To si nedovedu dost dobře představit. Nemohl byste mi to nějak popsat?

P. Horpatzky: To třeba přišel ke mně ráno kamarád a povídá: Šahoj¹, tak jsem ti člověče, vypad z Hundertschaftu², eskartu³ jsem ztratil, dekádu⁴ jsem už zbaštil, cubusy⁵ jsem ještě nefasoval. Jsem z toho úplný zíchouš⁶, když mě neanfordinují⁷ z Bahnbau⁸ na Ges.-Wes.⁹, Küwa¹⁰ nebo MTK¹¹, tak z toho zcvokatím. Pak mi taky Raumwirtschaft¹² nedá ten Übersiedlung¹³ na Entwesung¹⁴. Jo, kdybych dostal aspoň na baště ten Körperertüchtigung¹⁵, tak bych měl reko¹⁶ a cuzac¹⁷. Chtěl jsem, aby mě z Einsatzu¹⁸ freištelovali¹⁹, ale Zimmerältester²⁰ řekl, že grupouš²¹ s tím musí jít ke gebojdovi²², ale Blockältester²³ řekl, že bez Bezirksältestera²⁴ to neudělá, tak to šlo přes Ältestenrat²⁵ na Leitung²⁶ a Judenältester²⁷ to zamítl. Samé dré²⁸, samé šmé²⁹, žádnéj vejvar, žádnéj šlojs³⁰, nejvýš z toho kouká bunkr.

F. Porges: Propánaboha, co to, člověče, blábolíte za nesrozumitelná slova? Nemohl byste mi to přeložit? Do nějakého spisovného jazyka?

P. Horpatzky: No to znamená česky asi tak: Tak bych se, člověče, chtěl někde pořádně nažrat.

F. Porges: To je ale komplikovaná řeč, opravdu.

[...]

F. Porges: Prosím vás, ještě něco mě napadá, mohl byste mi říci, jak se tam vlastně bydlelo, když bylo tolik lidí pohromadě?

P. Horpatzky: Na to jsme měli zvláštní ministerstvo pro prostorové hospodářství, to také hospodařilo s prostorem, hlavně s cizím, méně se svým. To bylo velmi pružné. Dům pro tři rodiny upravilo za den pro 68 rodin, a to ještě neobsadilo okapové roury a komíny. Jinak bydlela část na Q, část na L. [...]

F. Porges: Aha, to byly jako dvě adresy, Q a L. To to měl ale listonoš jednoduché, když měl jenom dvě adresy.

P. Horpatzky: Tam bylo všechno očíslováno. Tak listonoš dostal třeba lístek s adresou: Pan Josef Novák [...], AAAQ, lomeno 985, blok E IIIa, Q 407, F II, 325, lomeno 013, a hned věděl, že je to druhý barák za rohem.

F. Porges: No jo, ale co když mu ta rovnice, to a lomeno q na druhou, nebo jak jste to říkal, nevyšla a on toho člověka nenašel?

P. Horpatzky: Jakápak rovnice? Ale i o to bylo postaráno. [...] Poslali vás k Orientierungdienst, a tam vám řekli, že Josef Novák, to označení si jistě ještě pamatujete, odjel transportem.

F. Porges: Myslíte snad vlakem odjel nebo autem.

P. Horpatzky: Ne, transportem.

F. Porges: Co je to za nový dopravní prostředek?

P. Horpatzky: Transport, to bylo kouzelné slovo. Tam se děti nestrašily bubáky, polednicemi nebo klekánicemi, tam se řeklo prostě: pojede transport, a to jste měl vidět, jak to s každým zacukalo, jak hned všichni byli vlídní a poslušní,

¹ Spojení hebrejského pozdravu „šalom“ a „ahoj“.

² Setnina, stočlenná pracovní skupina dále se dělí na dvě čety po pěti partách.

³ Z německého Essenkarte (jídlní průkaz), poukázka na tři jídla denně.

⁴ Doba deseti dnů, na něž byli lidé přidělováni na práce v zemědělství.

⁵ Přídavek, potravinová prémie obdržená po odpracované dekádě.

⁶ Výraz odvozený z něm. Siecher (churavějící člověk).

⁷ Žádat, z německého anfordern.

⁸ Stavba železnice z Bohušovic do Terezína.

⁹ Zdravotnické oddělení židovské samosprávy.

¹⁰ Zkratka z Küchenwache, kuchyňská stráž, která dohlížela na to, aby se v kuchyni nerozkrádaly potraviny.

¹¹ Význam nejasný.

¹² Oddělení židovské samosprávy, které mělo v kompetenci ubytovací i pracovní prostory.

¹³ Umístovací dekret.

¹⁴ Desinfekční oddělení.

¹⁵ Tělocvik povolený v Terezíně před návštěvou Mezinárodního výboru Červeného kříže.

¹⁶ Přídavky pro rekonvalescenty.

¹⁷ Přídavek pro těžce pracující.

¹⁸ Pracovní nasazení.

¹⁹ Uvolnili.

²⁰ Vedoucí místnosti.

²¹ Vedoucí pracovní skupiny.

²² Z německého Gebäudeältester, vedoucí budovy.

²³ Vedoucí bloku.

²⁴ Vedoucí obvodu, ghetto bylo rozděleno na 4 obvody.

²⁵ „Rada starších“, poradní orgán židovského vedení samosprávy.

²⁶ Židovské vedení.

²⁷ „Židovský starší“, židovský vedoucí „samosprávy“, jmenovaný SS.

²⁸ Trik.

²⁹ Podvod.

³⁰ Z německého Schleuse, původně označení shromaždiště pro přicházející nebo odcházející transporty, kde byla kontrolována (příp. konfiskována) zavazadla. Sloveso „schleusen“ se používalo i coby synonymum slovesa „krást“.

to se nedivte, vždyť takovým transportem směli jet také jenom vybraní lidé.

F. Porges: A jak se to, prosím vás, vybíralo? To byl přece veliký zájem o to.

P. Horpatzky: Na to byly zvláštní komise, užší, s příbuznými asi 1500členné. Ty vybíraly určité skupiny, kdežto zase jiné skupiny byly chráněny. To bylo docela jednoduché: chránění byli třeba AK a GW, pak se to ale zase změnilo úplně naopak. Tak třeba můj bratr tam zůstal, jelikož byl AK, kdežto můj bratranec musel jet, jelikož byl AK. Můj nevlastní bratr nejel, protože byl GW, kdežto můj švagr, který se dal ke GW, aby nejel, právě musel jet. [...]

F. Porges: Ale jak to vlastně bylo s vámi?

P. Horpatzky: Já jsem to měl dobré. [...] k nám chodil občas jeden vyšší pán na večeři.

F. Porges: Aha, nějaká korupčička semhle támhle.

P. Horpatzky: Ale prosím vás. Jakápak korupce. Tam přece nebyly peníze, tak jste přece nemohl nikoho podplatit, ani kdybyste chtěl."

Divadelní texty z terezínského ghetta 1941-1945, ed. L. Peschel, Praha 2008, s. 229-276

368 - Dětská opera Brundibár, snímek z propagandistického filmu, 1944

Židovské muzeum v Praze

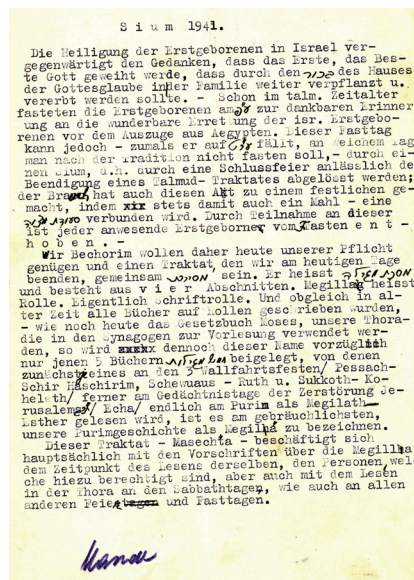
Velmi známé bylo nastudování Verdiho Rekviem pod vedením Rafaela Schächtera a dětské opery Brundibár skladatele Hanse Krásky.

369 - Plakát k uvedení opery Carmen, 1944

Památník Terezín

Kromě sólových a komorních vystoupení došlo i na velké formy - komorní orchestr, smíšený sbor či jazzový bigband.

370 - Přednáška z dějin náboženství pořádaná v Terezíně

Židovské muzeum v Praze

V Terezíně bylo vězněno mnoho vzdělaných osobností a vědců. Proto také měla řada přednášek a kurzů v němčině, češtině i dalších jazycích na rozličná témata, od dějin umění přes řadu židovských témat až po bojové umění, vysokou úroveň. Tato přednáška neznámého autora z Terezína se věnuje dějinám židovského náboženství. Výklad se týká mimo jiné i tradice tzv. pěti svátečních svitků (Píseň písní, Kniha Rút, Kniha Pláč, Kniha Kazatel a Kniha Ester), které se čtou při příležitosti významných židovských svátků. Text se věnuje rovněž zvyku půstu prvorozených, který probíhá ráno před poutním svátkem Pesach.

371 – Souhrn činnosti českého divadla v Terezíně

Židovské muzeum v Praze

Činnost českého divadla v Terezíně			
Název představení a autor:	Vedení	Měsíc premiéry	Počet představení
1./ Gonda Redlich: Velký stín	V. Schönová	Říjen 1942	3
2./ A.P. Čechov: Námluvy, Medvěd, Nabídnutí k sňatku	O. Růžička	Listopad 1942	14
3./ Jean Cocteau: Lidský hlas	V. Schönová		11
4./ Zdeněk Jelínek: Komedie o pasti	Z. Jelínek	Listopad 1942	19
5./ Jiří Wolker: Hrob	V. Schönová	Leden 1943	9
6./ K. J. Erben: Kytice	O. Růžička		20
7./ Loutky	G. Schorsch	Květen 1943	25
8./ F. Langer: Velbloud uchem jehly	V. Schönová	Červen 1943	26
9./ Lásky hra osudná	J. Strass	Červenec 1943	21
10./ Francois Villon	I. Dodalová	Červenec 1943	38
11./ Zabitý	Schwarz	Červenec 1943	2
12./ George Dandin	F. Zelenka		
	O. Růžička	Říjen 1943	9
13./ Gogol: Ženitba	G. Schorsch	Leden 1944	22
14./ Esther	N. Fried	Duben 1944	15
Celkem:			234
Revue a kabarety			
1./ Pestrý večer	T. Rosenbaum	6.prosinec 1941	1
2./ Věšlojzované divadlo	J. Lustig	24.listopad 1942	5
3./ Všechno jde	K. Švenk	24. května 1942	42
4./ Ghetto sobě	K. Švenk	Srpen 1942	38
5./ Princ Bettliegend	J. Lustig		25
6./ Ať žije život	K. Švenk		20
7./ Všechno nejde aneb Totéž ale jinak	K. Švenk	Březen 1944	29
8./ Smějte se s námi	Dr. F. Porges		22
Celkem:			182
Dětská představení			

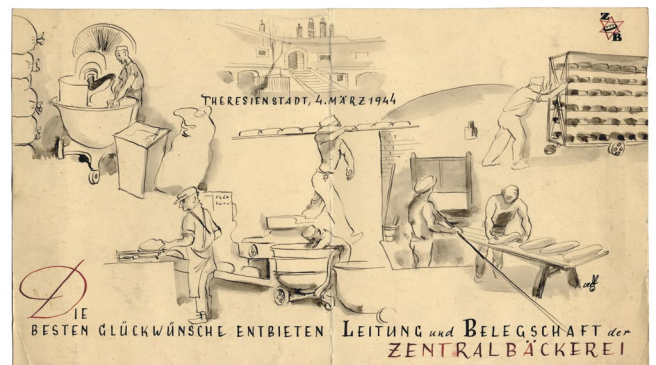
372 – Zdenka Fantlová o kultuře v Terezíně

Spisovatelka Zdenka Fantlová (1922) byla deportována do Terezína v lednu 1942. Až do svého zařazení do transportu do Osvětimi-Birkenau v říjnu 1944 se aktivně podílela na kulturním životě ghetta.

„Terezín, jak už je dnes známo, byl za války paradoxně největší kulturní středisko. Bohatá česká kultura se tam přenesla z předválečné doby, kdy byla na vysoké úrovni. Hudba, divadlo, literatura... Její tvůrci ji přivezli s sebou do Terezína a tam zázrakem pokračovala. Němci na rozdíl od nás věděli, že jsme odsouzení na smrt, a povolili hrát divadlo, pořádat koncerty, přednášky. Mezi obyvateli bylo hodně herců, režisérů, hudebníků i dirigentů a kulturní život tam hrál velkou roli. Poslouchat hudbu nebo sledovat divadelní hru nebyla zábava, ale morální opora.“

Boris KLEPAL: „Rozhovor se Zdenkou Fantlovou“.

www.radioservis-as.cz/archiv13/14_13/14_titul.htm [cit. 6. 8. 2013]

373 – Kresby Leo Haase

David Haas

Umělci často hráli jakousi dvojí roli, což je dobře vidět na příkladu výtvarníků zaměstnaných v kreslárně Technické kanceláře, např. Bedřicha Fritty, Leo Haase, Petra Kienu, Jo Spiera či Otto Ungara. Tam vznikaly oficiální kresby dokládající a ilustrující „spokojený“ život v ghettu. Zároveň řada výtvarníků tajně vytvářela obrazy dokumentující skutečný život lidí v ghettu. Odhalení některých těchto děl, které nacistické velení označilo za „propagandu hrůzy“, se stalo obviněním výtvarníků osudným.

374 – Eliška Kleinová o nemožnosti účastnit se kulturního života v Terezíně

„Teď jsem sice byla v Terezíně, byla jsem zavřená, ale já jsem se prostě zavřela do sebe a vegetovala jsem tam, jak se dalo, ale neparticipovala jsem na žádných těch kulturních aktivitách. [...] Byla jsem svědkem šíleně rafinovaného podvodu nacistů. Nemohla jsem absolutně akceptovat, že lze provozovat umění v naší situaci... Umění bez možnosti svobodného projevu nelze dělat! Oni zneužili sílu uměleckého výrazu. Měla se produkovat náhrada – místo potravy pro žaludek potrava pro srdce a mozek. Na místo zoufalství, kterého byl všude nadbytek, nabídnout iluzi naděje a krásy. V té době, kdy ještě každá umělecká činnost – ať třeba hraní na harmoniku, nebo cokoliv – byla tajná, posilovala ty lidi a plnila povzbuzující funkci. Časem to rostlo a už toho bylo hodně... Němci o tom věděli a trpěli až do okamžiku, kdy přišli na to, že to zlegalizují. Mnozí v ghettu v tom viděli výdobytek, ohromnou naději, což vlastně i Němci chtěli, a začali na plný pecky organizovat koncerty, divadla, kavárny, jazz, estrády, šansony... Já když si vzpomenu na to... šanson v Terezíně?! [...] Z té lsti vycituju velikou hrůzu. A oni na to skočili! A stejně tak všechny ty delegace, co šly po těch čistě vydrhnutých ulicích – chodníky se vydrhly a my jsme pak po nich už nesměli chodit. Tehdy jsem si to sice taky plně neuvědomovala, bylo mi to všechno jenom odporný. [...] Byla zneužita do posledního okamžiku cenina tvůrčí lidské síly! ... a oni na to naletěli.“

Peter AMBROS: *Život hraný z listu*, Praha 2008, s. 89 a 92–93

375 – Viktor Ullmann o své tvorbě v ghettu Terezín

„Terezín byl a je pro mě školou formy. [...] V Terezíně jsem napsal poměrně velké množství nové hudby, většinou, abych vyhověl přáním a potřebám dirigentů, režisérů, pianistů, zpěváků, a tím i potřebám Freizeitgestaltung¹ v ghettu. Vyjmenovávat jednotlivé skladby mi připadá stejně zbytečné, jako kdybych zdůrazňoval, že po čas, kdy v Terezíně nebyly žádné hudební nástroje, zde nebylo možné hrát na klavír. I citelný nedostatek notového papíru bude pro nadcházející generace spíše nezajímavý. Chtěl bych jen zdůraznit, že Terezín nebyl pro mou hudební práci překážkou, ale inspirací. Že jsme v žádném případě pouze neplakali na březích babylonských řek a že naše vůle ke kultuře plně odpovídala naší vůli k životu. A jsem přesvědčen, že všichni, kteří usilovali o to, aby ve svém životě a umění vydobyli formu ze vzdorující látky, mi dají za pravdu.“

Peter AMBROS: *Život hraný z listu*, Praha 2008, s. 90–91

376 – Zuzana Růžičková o uvedení Prodané nevěsty v Terezíně

„Tělocvična v L417 byla zaplněna do posledního místečka. Posadila jsem se poblíž piana. Slyšela jsem Prodanou nevěstu předtím třikrát v Praze, ale nikdy nebyla tak krásná, tak poutavá jako tady v Terezíně. Je to vskutku zázrak, co dirigent Schächter dokázal připravit. Když jsem se vrátila domů na svou ubikaci a vyslechla všechny ty malé řeči o jídle, o černém trhu, o práci na polích [...] cítila jsem se jako osoba, která má mnohem víc, má krásné sny a náhle se probudila... Vzpomínala jsem na Prodanou nevěstu ustavičně a ještě v polospánku jsem slyšela Věrné milování.“

Milan KUNA: *Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941–1945*, Praha 2000, s. 31

Eliška Kleinová (1912–1999), profesionální klavíristka a pedagožka, sestra hudebního skladatele Gideona Kleina, byla deportována do Terezína v červenci 1942. V říjnu 1944 byla zařazena do transportu do Osvětimi-Birkenau. Konce války se dočkala ve Švédsku.

Viktor Ullmann (1898–1944) byl skladatel a hudební kritik. Do Terezína byl deportován v září 1942. V ghettu se aktivně účastnil kulturního života. V říjnu 1944 byl však deportován do Osvětimi-Birkenau, kde zahynul.

¹ Oddělení „samosprávy“ ghetta zodpovědné za organizaci volného času.

Zuzana Růžičková (1927) je cembalistka, klavíristka a hudební pedagožka. Do Terezína byla deportována v lednu 1942. V prosinci 1943 byla zařazena do transportu do Osvětimi-Birkenau. Osvobození se dožila v Bergen-Belsenu.

Hana Posseltová-Ledererová (1919–1997) byla středoškolská profesorka a překladatelka. Do Terezína byla deportována v říjnu 1942 a v prosinci 1943 byla zařazena do transportu do Osvětimi-Birkenau. Osvobození se dožila v Bergen-Belsenu.

377 – Hana Posseltová-Ledererová: záznam v deníku o hudbě v Terezíně

„17. července 1943: Člověk někdy prožije v Terezíně něco neuvěřitelně krásného a zapomene, že je za hranicemi normálního života. Octne se například na klavírním koncertě [...] Posluchači vědí, kdo je Gideon Klein, ten mladý fenomenální klavírista [...], prostoupen hudbou a předává nám ji. [...] Svým géniem otvírá i nejuzavřenější nitra, uvolňuje jejich schopnost dojetí, kterému se brání. S hýřivou vervou připomíná svou hrou, že kromě žalu existuje na světě radost, jas, nezničitelný proud života, rozehrává v nás vědomí hodnot zde udušených, pošlapaných a zanechává v našem mlčení jiskru nesmělé naděje, že všechen ten kal jednou odpluje, když existuje taková krása, jako je hudba [...], že i když my se nedožijeme, ti další se dožijí, protože to jinak není možné. Mozart, Beethoven, Schumann, Debussy, Smetana, Dvořák, Gideon Klein a další a další jsou duchové, kteří nezmizí ze světa, ani když nacisti povraždí všechny lidi a zvýší počet koncentračních táborů na nekonečno. Gideon Klein nás očaroval. [...] Škoda, že v tom začarování nemůžeme setrvat nebo zemřít, že se musíme probudit do terezínské skutečnosti.“

Hana POSSELTOVÁ-LEDEREROVÁ: *Máma a já (Terezínský deník)*, Praha 1997, s. 59–60

378 – Erich Vogel o hudbě v Terezíně

Erich Vogel (1906) byl deportován do Terezína v březnu 1942. V ghettu byl členem terezínského jazzového orchestru „Ghetto-Swingers“, který také vystupoval v propagandistickém filmu. Do Osvětimi byl deportován v září 1944. Osvobození se dočkal v koncentračním táboře Kaufering.

„My hudebníci jsme ani necítili, že v rukou našich utlačovatelů neznameneáme vůbec nic. Byli jsme do té míry zaujati hudbou a šťastni, že můžeme hrát náš milovaný jazz, že jsme se cítili bezstarostní ve vysněném světě, který Němci zřídili pro své propagační cíle. Cítili jsme se jistí a byli jsme připraveni zůstat v ghettu až do konce války. Dělali jsme si dokonce plány, že orchestr udržíme i po válce.“

Milan KUNA: *Hudba vzdoru a naděje. Terezín 1941–1945*, Praha 2000, s. 132

379 – Alice Herzová-Sommerová o roli hudby v Terezíně

Alice Herzová-Sommerová (1903) byla deportována do Terezína v červenci 1943 a v ghettu se dočkala i osvobození. Vystupovala zde na řadě sólových a komorních koncertů.

„Právě hudba, tím jsem si při pohledu zpět jistá, posílila můj vrozený optimismus a zachránila mně a mému synovi život. Byla naší potravou. A díky tomu, že pozitivně naladila naše duše, ochránila nás od nenávisti. I v těch nejtemnějších koutech nás zbavila strachu a pomohla nám vzpomenout si na krásy světa.“

Melissa MÜLLEROVÁ, Reinhard PIECHOCKI: *Alice Herzová-Sommerová. Rajská zahrada uprostřed pekla*, Praha 2009, s. 6

380 – Karel Ančerl o roli hudby v Terezíně

Karel Ančerl (1908–1973) byl deportován do Terezína v listopadu 1942. Vedl zde hudební orchestr. V říjnu 1944 byl zařazen do transportu do Osvětimi-Birkenau. Osvobozen byl ve Frýdlantu. Po válce stál v čele České filharmonie a řady světových orchestrů. V roce 1968 emigroval do Kanady.

„Jedno mi ale bylo jasné, totiž že moc hudby je tak velká, že svým neodolatelným kouzlem přitáhne každého, kdo má srdce a otevřené smysly, a pomůže mu přenést se přes nejtěžší hodiny života. ... Ale nejenom členové orchestru byli naší hudbou zaujati, přicházeli také mnozí, kteří se tiše posadili vždy do nějakého koutku a naslouchali každé zkoušce, a kterým nevadilo, že jednotlivé pasáže byly často nesčetněkrát opakovány, než opravdu seděly.“

[...] Když jsme byli se zkouškami na tento program hotovi, přišel rozkaz, abychom koncert dávali v tzv. Kaffeehausu¹. Překvapení a netušíce nic dobrého byli jsme vpuštěni do sálu vyzdobeného květinami. Všem hudebníkům byly propůjčeny černé obleky. Můj dirigentský stupínek byl orámovaný květinami

¹ Kavárna zřízená v době „zkrášlování“ ghetta.

v květináčích, aby nebyly vidět mé dřeváky. [...] Byl jsem vyzván, abych představil Pavla Haase po premiéře jeho díla neviditelnému jásajícímu publiku. Tato fraška byla nafilmována, aby se vnějšímu světu ukázaly ideální podmínky našeho života v ghettu. Příštího dne se konal normální koncert našeho druhého programu a po dvou dalších dnech, v říjnu 1944, jsme byli všichni s 2500 jinými obyvateli ghetta odtransportováni do Osvětimi. Tím skončila krátká historie terezínského orchestru.“

Milan KUNA: *Hudba vzdoru a naděje. Terezín 1941–1945*, Praha 2000, s. 95–96

381 – František Zelenka o životě v Terezíně

„Prožívat Terezín je utrpením. Zapomenout, vyloučit z nás a vytvořit něco z toho, co Terezín (byť i záporně) nám dal – to bude výkon! Pro umělce tím odpovědnější (ale i zajímavější a snad i lákavější), čím hnusnější je pravda, kterou nás Terezín nadal.“

Elena MAKAROVA, Sergei MAKAROV, Victor KUPERMAN: *Univerzita přežití. Osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941–1945*, Praha 2002, s. 176

382 – Norbert Frýd o kulturním životě v Terezíně

„Ještě dnes potkávám známé, kteří mi říkají šeptem: ‚Nikdy jsem nezažil tak bohatý kulturní život jako v Terezíně.‘ Říkají to se zdánlivě nelehkým svědomím, protože se bojí, že cizí lidé, kteří o Terezínu nic nevědí, by mohli špatně rozumět tomu, co to bylo terezínské ghetto. Neznalí lidé by si pak opravdu mohli myslet, že Terezín byly lázně, tak jak to tvrdili nacisté, jen proto, že kultura tam byla na tak vysoké úrovni.“

Proto zde chci opět zdůraznit: jestliže Terezín sám nebyl peklo jako Osvětim, bylo to předpekli. Ale umění bylo ještě možné a pro mnohé toto horečné lpění na této téměř hypertrofované kultuře bylo poslední jistotou. ‚Jsme lidské bytosti a zůstáváme jimi, tímto říkali, přes toto všechno! A pokud musíme zahynout, tato oběť nesmí být zbytečná. Chceme jí dát nějaký smysl!‘“

Norbert FRÝD: *Culture in the anteroom to hell*, Praha 1965, s. 217

383 – H. G. Adler o kulturním životě v Terezíně

„[Kulturní život v Terezíně] často postrádal substanci i důstojnost, zaslepoval své pasivní i aktivní účastníky a často se zvrhl v téměř nebezpečnou náruživost. To, co bylo z počátku s pílí a obětavostí naplňováno jako skutečná potřeba, se coby dárek a rozkaz SS stalo prokletím, v němž se ztrácela veškerá míra a rozvaha. V chování značné části vězňů, mezi nimi právě kruhů udávajících tón, toto prokletí nacházelo ony předpoklady, jež pak jeho zhoubnost dokázaly plně zúročit. [...] Lidé hledali ohlušení, potlačovali přítomnost a, což bylo nejvíce na pováženu, bezděky plnili ochotně přání příslušníků SS. Klamání nepřítelů, jež bylo úmyslem, se stalo sebeklamem vězňů, kteří se rádi podíleli na hře na nejstrašnějších jevišti v celé zemi. Jejich lidská důstojnost byla vykotlána zevnitř, aniž by si toho oběti povšimly.“

H. G. ADLER: *Terezín 1941–1945. Tvář nuceného společenství, Díl II. Sociologie*, Brno 2006, s. 455–456

František Zelenka (1904–1944) byl architekt a scénograf, který před válkou působil v Osvobozeném divadle. V červenci 1943 byl deportován do Terezína, kde se stal autorem mnoha scén k divadelním inscenacím v Terezíně. V říjnu 1944 byl deportován do Osvětimi-Birkenau, kde byl zavražděn.

Norbert Frýd (1913–1976) byl spisovatel deportovaný do Terezína v červenci 1943. V září 1944 byl zařazen do transportu do Osvětimi-Birkenau. Osvobozen byl v koncentračním táboře Allach.

H. G. Adler (1910–1988) byl spisovatel deportovaný do Terezína v únoru 1942. V říjnu 1944 byl zařazen do transportu do Osvětimi-Birkenau. Osvobození se dočkal v koncentračním táboře Niederorschel. Po válce se stal autorem řady odborných prací o Terezíně.

Herbert Thomas Mandl (1926–2007) byl houslista, spisovatel a filosof. Do Terezína byl deportován v březnu 1943. Hrál zde v orchestru Karla Ančerla. V září 1944 byl zařazen do transportu do Osvětimi-Birkenau. Osvobození se dočkal v koncentračním táboře Kaufering.

¹ Opera Viktora Ullmanna napsaná v Terezíně.

384 – Herbert Thomas Mandl o roli umění v Terezíně

„Císař Atlantidy¹ je důkazem, podobně jako řada uměleckých děl vytvořených v Terezíně, že lidská mysl má schopnost zůstat svobodná i za podmínek dokonalého otroctví. Všechny schopnosti mysli jsou tak soustředěny do jednoho ohniska k tvorbě trvalých hodnot, i když umělec sám stojí tváří v tvář zničení.“

Elena MAKAROVA, Sergei MAKAROV, Victor KUPERMAN: *Univerzita přežití. Osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941–1945*, Praha 2002, s. 134

385 – Alfred Kantor o své tvorbě v Terezíně

Alfred Kantor (1923–2003) byl výtvarník deportovaný do Terezína v prosinci 1941. O dva roky později byl zařazen do transportu do Osvětimi-Birkenau. Přes koncentrační tábor Schwarzheide se „evakuačním“ transportem dostal zpět do ghetta Terezín, kde byl osvobozen. Ve svých obrazech zachycoval realitu koncentračních táborů.

„Mé odhodlání kreslit vycházelo z hlubokého pudu sebezáchovy a nepochybně mi pomohlo se vyrovnat s nepředstavitelnými hrůzami života v té době. Tím, že jsem na sebe vzal roli pozorovatele, mohl jsem se alespoň na chvíli odtrhnout od toho, co se kolem mě dělo [...] díky tomu jsem si udržoval poslední nitky duševního zdraví.“

Anne D. DUTLINGER, ed.: *Art, Music and Education as Strategie for Survival. Theresienstadt 1941–45*, New York 2000, s. 38

386 – Heda Grabová-Kernmayerová o kultuře v Terezíně

Heda Grabová-Kernmayerová (1899–1989) byla operní zpěvačka, která byla deportována do Terezína v červenci 1943. Dočkala se zde konce války a osvobození. Zpívala v řadě oper uváděných v ghettu.

„Když jsem [...] přijela do Terezína, nenapadlo by nás ani ve snu, že by se v tomto vězení mohlo vůbec zpívat nebo hrát divadlo. Prostě jsme se připravili na život s prací v továrně apod., jak nám bylo naznačeno. Ale po dvou měsících [...] vznikla potřeba přidat lidem ke špatné stravě alespoň trochu duševní potravy. [...] A tak jsme začali nabízet své umění těm chudákům lidem, aby na chvíli zapoměli na svou bídu. Také jsme navštěvovali nemocnice a zpívali mezi postelemi. [...] Kulturní a divadelní život byl v letech 1943/44 tak bohatý, že se ani v mírových dobách v libovolném městě střední velikosti nekonalo tolik pořadů jako v našem ghettu. [...] Je zvláštní, jak představitelé SS Židům hudbu, umění, přednášky apod. povolovali, ale dobře věděli, co činí. Protože čekali komisi¹, nařídili, že se opery mají uvádět s dokonalou výpravou s kostýmy a parukami, krátce, že se má hrát skutečné divadlo. [...] A pochvalná komise přijela a značně se divila. [...] V divadlech byli připraveni herci, a v okamžiku, kdy komise vstoupila, začalo se uprostřed opery nebo dramatu hrát. Po pěti minutách se komise vydala dále a hra byla přerušena. Kolem 20. dubna (1945) přijel [...] první transport takzvaných pyžam² a to nám otevřelo oči. Nyní jsme poznali skutečnost, a od tohoto dne přestal veškerý zpěv, hraní a rozptýlení. Už nám nebylo do zpěvu.“

¹ Návštěvu delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže.

² Vězni vracející se z vyhlazovacích táborů.

Hans Günther ADLER: *Terezín 1941–1945. Tvář nuceného společenství, Díl II. Sociologie*, Brno 2006, s. 453–455